

סנהדרין דף פב עמוד א

ואמר רבי חייא בר אבוי: כתוב על גלגלתו של יהויקים: "זאת ועוד אחרת". זקינו דרבי פרידא אשכח ההוא גולגלתא דהות שדיא בשערי ירושלים והוה כתוב עילויה: "זאת ועוד אחרת". קברה - והדר נבוג קברה - והדר נבוג. אמר: 'האי גולגלתא של יהויקים, דכתיב ביה: "קבורת חמור יקבר סחוב והשלך מהלאה לשערי ירושלים"'. אמר: 'מלכא הוא, ולא אורח ארעא לבזוי'. שקלה כרכה בשיראי, ואותביה בסיפטא. אתאי דביתהו, חזיתה, נפקת אמרה להו לשיבבתהא. אמרי לה: 'האי דאיתתא קמייטא היא, דלא קא מנשי לה'. שגרתא לתנורא וקלתה. כי אתא, אמר: היינו דכתיב עילויה: "זאת ועוד אחרת".

גזירה ובחירת הזולת

א. שאלות

1. מדוע מתואר גיבור הסיפור על פי נכדו ולא בשמו? השאלה מתעצמת לאור דברי רש"י: "זקינו דר' פרידא - הוא ר' חייא בר אבוי, והכי אמרינן בחלק". אם כן, בעל המעשה הוא בעל המימרא הפותחת, ומדוע לא נקב שמו?
2. מדוע נשמרה דווקא הגולגולת?
3. מדוע כתוב על הגולגולת 'זאת ועוד אחרת' ולא דברים מפורשים יותר?
4. מדוע בתחילה מנסה גיבור הסיפור להילחם בגזירה, ובסוף הסיפור הוא מקבל עליו את הדין שיש לקיים את הנבואה?
5. רבי פרידא, חי בימי רבי. אם כן בין מותו של יהויקים לבין מאורע זה שלפנינו, מפרידות כל ימי גלות בבל, בית שני, ואף יותר. קרוב לשבע-מאות שנה חלפו. מה העניין להדריך מנוחה מגולגולתו של יהויקים לאחר זמן כה רב¹?
6. כיצד לא מתרגז הבעל על אשתו, שמרשה לשכנים לסכסך ביניהם, ומטריפה את התנור בשל חשד הזוי?

ב. יהויקים כדי להבין את אשר לפנינו, נתבונן בדמותו של יהויקים:

העם, שכנראה היה מודע לאופי הנפשות הפועלות, נמנע מהמלכת יהויקים במקום אביו, והכתיר את אחיו הצעיר, שלם או יהואחז: "ואם תאמר מפני מה משחו את ... יהואחז - מפני יהויקים אחיו שהיה גדול ממנו שתי שנים²". מכל מקום, לא חלפו אלא שלושה חודשים ופרעה הושיב על הכסא המלכותי את יהויקים:

¹ השאלה מתעצמת בהשוואה למדרש אחר:

"רבי אלעזר הוה מטייל בשוניתא דימה דקיסרי. מצא קוליא אחת מושלכת בדרך, הוה מצנע ליה מן הכא - הדר משכח לה מן הכא, מן דמצנע מן הכא - הדר משכח ליה מן הכא. אמר: כמדומה אני שזו מתוקנת לעשות שליחותה. בתר יומין עבר בלדרים נכשל בה נפל ומת. בדקו אחריו, מצאו בידו כתבין בישין על יהודאין" (מדרש תנחומא פרשת חקת). שם התועלת מופיעה בסוף המדרש. בענייננו התועלת היא קיום הנבואה, אולם מהי מטרת הנבואה?

² ילקוט שמעוני שמואל א רמז קכד.

(לו) בן-עשרים וחמש שנה יהוּיָקִים בְּמָלְכוֹ וְאַחַת עֶשְׂרֵה שָׁנָה מָלַךְ בִּירוּשָׁלַם וְשֵׁם אִמּוֹ זְבוּדָה בַּת-פְּדֵיָה מִן-רֹמָה: (לז) וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינָיו ה' כָּל אֲשֶׁר-עָשָׂו אֲבֹתָיו³:

חששות העם התממשו במהרה:

(ד) וְגַם יָדְסִיחֶנְקִי אֲשֶׁר שָׁפָךְ וַיִּמְלֵא אֶת־יְרוּשָׁלַם דָּם נָקִי וְלֹא־אָבָה ה' לְסָלַח: (ה) וַיִּתֶּר דָּבָרִי יְהוּיָקִים וְכָל־אֲשֶׁר עָשָׂה הִלֵּאתִים כְּתוּבִים עַל־סֵפֶר דְּבָרֵי הַיָּמִים לְמַלְכִי יְהוֹנָדָה⁴: אַרְמוֹן גָּדוֹל בָּנָה לוֹ הַמֶּלֶךְ יְהוֹיָקִים. יִתְּכֵן מְאוֹד שְׁבֵרֵמֶת רַחֵל⁵:

"בשנות החמישים החל לחפור במקום יוחנן אהרוני. בחפירות בשנים 1962-1959 נתגלו שכבות מכמה תקופות. הממצאים החשובים ביותר שייכים לארמון שיוחס על ידי אהרוני לאחד ממלכי יהודה האחרונים, הממוקם על גבעה בסמוך לקיבוץ ומתוארך על ידי החופר למאות השמינית-שביעית לפני הספירה"⁶. "במיקום הארמון מדרום לעיר המיושבת השיג יהוּיָקִים כמה מטרות. ראשית, המיקום מהווה קריצה לפרעה, האחראי להמלכתו:

(לד) וַיִּמְלֹךְ פְּרָעָה נָכָה אֶת־אֱלִיָּקִים בְּרִיאֲשֵׁלָהוּ תַּחַת יֹאשִׁיָּהוּ אָבִיו וַיִּסָּב אֶת־שָׁמוֹ יְהוּיָקִים וְאֶת־יְהוֹאָחָז לְקָח וַיָּבֵא מִצְרַיִם וַיָּמָת שָׁם: (לה) וְהַכֹּסֶף וְהַזָּהָב נָתַן יְהוּיָקִים לְפְרָעָה אֶדְ הָעָרִיד אֶת־הָאָרֶץ לָתֵת אֶת־הַכֹּסֶף עַל־פִּי פְרָעָה אִישׁ כְּעָרְפוֹ נָלַשׁ אֶת־הַכֹּסֶף וְאֶת־הַזָּהָב אֶת־עַם הָאָרֶץ לָתֵת לְפְרָעָה נָכָה⁷:

בנוסף לכך, במיקום זה הניח יהוּיָקִים, כי אם יבוא נבוכדנצר ויכה את העיר בין החומות, צפוי כי יהיה סיפק בידי להימלט דרומה בדרך חברון, לחסות בצל מצרים. מעבר לכך, בנה לו המלך בזול ארמון לתפארת:

(יג) הוּי בָנָה בֵּיתוֹ בְּלֹא־צֶדֶק וְעָלִיוֹתָיו בְּלֹא מִשְׁפָּט בְּרָעָהוּ יַעֲבֹד חַזָּם וּפְעָלוֹ לֹא יִתְּרֹלוֹ: (יד) הָאִמֶּר אֲבָנָה־לִּי בֵּית מִדּוֹת וְעָלִיוֹת מְרֻנָּחִים וְקָרַע לוֹ חֲלוּנֵי וְסָפּוֹן בָּאֶרֶץ וּמִשׁוֹחַ בְּשֹׁשֶׁר: (טו) הַתִּמְלִיד כִּי אֶתָּה מִתְחַנֵּחַ בָּאֶרֶץ אֲבִיךָ הָלֹא אָכַל וְשָׁתָה וְעָשָׂה מִשְׁפָּט וַיַּדְּקָה אֵז טוֹב לוֹ: (טז) דָּן דִּירְעָנִי וְאַבְיּוֹן אֵז טוֹב הָלֹא־הָיָה הַדָּעַת אֶת־י נְאֻם־ה': (יז) כִּי אֵין עֵילִיד וְלִבָּדָה כִּי אִסְעִל־בְּצֶעֶד וְעַל יָדְסִיחֶנְקִי לְשָׁפוֹךְ וְעַל־הָעֶשֶׂק וְעַל־הַמְּרוּצָה לְעֵשׂוֹת: (יח) לָכֵן כָּה־אָמַר ה' אֱלֹהֵי־יְהוּיָקִים בְּרִיאֲשֵׁלָהוּ מֶלֶךְ יְהוֹנָדָה לֹא־יִסְפְּדוּ לוֹ הוּי אָחִי וְהוּי אָחוֹת לֹא־יִסְפְּדוּ לוֹ הוּי אֲדוֹן וְהוּי הָדָה: (יט) קְבוּרַת חָמוֹר יִקָּבֵר סָחוּב וְהַשְׁלִיךְ מִהָלָאָה לְשַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַם⁸ "כי לא היה נותן לשום שכיר שכרו"⁹

מיקום הארמון הבטיח, כי קשה יהיה להפגין כנגד המלך, והיה גם היה על מה להפגין: "ר"י בן לוי אמר: שהושיב נשים בירניות. מאי בירניות? בריין צדייאן. שהרג את בעליהן ומענה נשיהם ומכניס את ממונם לטמיון"¹⁰

³ מלכים ב פרק כג

⁴ מלכים ב פרק כד

⁵ מפי הרב סמסון שליט"א.

⁶ ויקיפדיה, ערך רמת רחל.

⁷ מלכים ב פרק כג

⁸ ירמיהו פרק כב

⁹ אברבנאל ירמיהו פרק כב ועיין אלשיך, המחיל עוולה זו אף כלפי פועלי משנה.

¹⁰ ילקוט שמעוני מלכים ב רמז רמט.

אם כן, מדובר במלך המשלב גזל, שפיכות דמים וגילוי עריות. גם הנביאים טעמו את נחת זרועו:

(כ) וגם-איש היה מתנבא בשם ה' אוריהו בן-שמעיהו מקרית היערים וינבא עליהעיר הזאת ועל-הארץ הזאת ככל דברי ירמיהו: (כא) וישמע המלך-יהויקים וכל-גבוריו וכל-השרים את-דבריו ויבקש המלך המיתו וישמע אוריהו ויא ויברח ויבא מצרים: (כב) וישלח המלך יהויקים אנשים מצרים את אלנתן בן-עכבור ואנשים אתו אל-מצרים: (כג) ויצאו את-אוריהו ממצרים ויבאו אל-המלך יהויקים ויפיהו בחרב וישלח את-נבלתו אל-קברי בני העם¹¹:

גם לירמיהו הנביא התאנה המלך, וניסה להכחיד את הנביא על נבואתו, אולם השיג את התוצאה ההפוכה.

יכולתו של ירמיהו לשחזר את הנבואות נתנה להן תוקף נוסף:

(כא) וישלח המלך את-יהודי לקחת את-המגלה ויקחה מלשכת אלישמע הספר ויקראה יהודי באזני המלך ובאזני כל-השרים העמדים מעל המלך: (כב) והמלך יושב בית החרף בחדש התשיעי ואת-האח לפניו מבשרת: (כג) ויהי כקרוא יהודי שלש דלתות וארבעה יקרעה בתער הספר והשליך את-האש אשר על-האח עד-תם כל-המגלה על-האש אשר על-האח: (כד) ולא פחדו ולא קרעו את-בגדיהם המלך וכל-עבדיו השמעים את כל-הדברים האלה: (כה) וגם אלנתן ודליהו וגמריהו הפגעו במלך לבתתי שרף את-המגלה ולא שמע אליהם: (כו) ויצוה המלך את-ירחמאל בן-המלך ואת-שריהו בר-עזריאל ואת-שלמיהו בר-עבדאל לקחת את-ברוך הספר ואת ירמיהו הנביא ויסתרים ה': (כז) ויהי דבריה אל-ירמיהו אחרי שרף המלך את-המגלה ואת-הדברים אשר כתב ברוך מפי ירמיהו לאמר: (כח) שוב קח-לך מגלה אחרת וכתב עליה את כל-הדברים הראשונים אשר היו על-המגלה הראשונה אשר שרף יהויקים מלך-יהודה: (כט) ועל-יהויקים מלך-יהודה תאמר כה אמר ה' אתה שרפת את-המגלה הזאת לאמר מדוע כתבת עליה לאמר באיבוא מלך-בבל והשחית את-הארץ הזאת והשפית ממנה אדם ובהמה¹²:

חז"ל ראו בשריפת המגילה חציית קו אדום מסוכן במיוחד:

"ויהי בימי יהויקים ומה צרה היה שם, ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו, למלך ששלח פרוזדגמא שלו למדינה, מה עשו לו בני המדינה, נטלו אותה וקרעו אותה ושרפו אותה באש, אמרו אוי לנו כשירגיש המלך בדברים הללו! הה"ד ויהי כקרוא יהודי שלש דלתות וארבעה וגו', כיון שהגיע לפסוק היו צריה לראש מיד יקרעה בתער הסופר והשלך אל האש, כיון שראו כך צווחו: ווי¹³".

כאן מותרת כבר אחת משאלותינו: "כאשר שרף יהויקים את המגילה הזאת, נכתבה על פי ירמיה מגילה אחרת אשר נוספו בה דברים רבים כהמה לעונש על אשר שרף את המגילה. 'זאת ועוד אחרת' משמעו: תבוא על יהויקים הקללה של המגילה הראשונה, ובנוסף זו שבשניה¹⁴".

אולם יהויקים גם הפליא לעשות במגוון החטאים:

"ויתר דברי יהויקים ותועבותיו והנמצא עליו -, ר' יוחנן אמר תלת אמוראין: חד אמר: שהיה לבוש כלאים, וחרינא אמר: שמשך לו ערלה [וח"א שנמצא כתובת קעקע על בשרו]. ר' יוחנן אמר: שבא על כלתו ועל אמו ועל אשת אביו. דאמר רבי יוחנן: כללו של דבר: בפתח שיצא בו נכנס¹⁵".

נראה שהאמוראים מסכימים, שהמילה 'תועבות' מתארת עבירה מגונה שאין כל הנאה ממנה. כפי שדרשו לגבי מלך אחר, שהואשם באותה עבירה מסלידה:

¹¹ ירמיהו פרק כו

¹² ירמיהו פרק לו

¹³ ילקוט שמעוני רות רמז תקצו

¹⁴ מרגליות הים אות ח.

¹⁵ ילקוט שמעוני מלכים ב רמז

"בא על אמו אמרו לו כלום יש לך הנאה ממקום שיצאת ממנו, אמר להם איני עושה אלא להכעיס"¹⁶. אם כן, ניתן לומר שיהויקים היה מחלל שם שמים להכעיס. כללו של דבר: "בקש הקדוש ברוך הוא להחזיר את העולם כולו לתוהו ובוהו בשביל יהויקים, נסתכל בדורו - ונתקררה דעתו"¹⁷.

סופו של יהויקים היה רע ומר:

"אמרו: כיון שעלה נבוכדנאצר להחריב את ירושלים, עלה וישב לו בדפנו של אנטוכיא. ירדו סנהדרין לקראתו. אמרו: הגיע זמנו של בית ה' ליחרב? א"ל: לא, אלא יהויקים מרד בי. תנו אותו לי ואלך לי. אזלין ואמרין ליהויקים: נבוכדנאצר בעי לך. א"ל: וכן עושין דוחים נפש מפני נפש דוחין נפשי ומקיימין נפשכם, לא כן כתיב לא תסגיר עבד אל אדוניו? א"ל: לא כן עשתה זקנתך לשבע בן בכרי "הנה ראשו מושלך אליך בעד החומה"¹⁸? כיון שלא שמע אליהם, עמדו ונטלוהו ושלשלו אותו, ר' אלעזר ור' שמואל בר נחמני, ר' אלעזר אומר: חי שלשלו אותו שנאמר ויתנהו בסוגר בחחים, ר' שמואל אומר: מת שלשלו אותו שנאמר למען לא ישמע קולו עוד על הרי ישראל. א"ר יהושע בן לוי: אני מקיים דברי שניהם - חי שלשלו אותו אלא מתוך שהיה מפונק מת בדיהם. מה עשה לו נבוכדנאצר? ר' יהודה ור' נחמיה, רב יהודה אומר נטלו והחזיר אותו בכל ערי ישראל בפרדימס והרגו ונטל וקרע את החמור והכניסו לתוכו שנאמר קבורת חמור יקבר. ר' נחמיה אומר: נטלו והחזיר אותו בכל ערי ישראל והרגו והיה מחתך מבשרו כזיתים ומשליכו לכלבים שנאמר קבורת חמור יקבר. היכן היא קבורתו של חמור לא במעיו של כלבים?¹⁹ "

ג. תיקונו של יהויקים אם כן, מחלל שם שמים להכעיס, שנענש בצורה נוראה. אלא שאין בכך די. גולגולת מציינת תהליך. "הא דנכתבה נקמה שלו על גולגלתו ולא נמצא כזאת באדם אחר, נראה לפרש על פי מה שנאמר לקמן בפרק חלק שחקק שם עבודה זרה על אמתו, ואיכא דאמרי חקק שם שמים על אמתו, ולכך נענש ש...נחקק בזיונו... והא דנכתבה על גולגלתו ולא על עצם אחר מעצמותיו, נראה דנרמז שסופו יהיה לו תיקון על ידי **גלגול**, ולא ימנה עם אותם שאין להם חלק לעולם הבא... כי גולגולת לשון גלגול"²⁰.

מה היה התיקון? ראשית, שריפה היא סיום מוחלט של תהליך. "תניא: כל הנשרפין אפרם מותר"²¹.

שנית, מופיע משי, שיראי, כתהליך של עליה לפני ירידה סופית:

לאחר שכבר נודעה תקווה לקבורה בכבוד- שוב באה נפילה: "אם נשאר עליה בזיון של שריפה יעשה הקב"ה שתישאר במקומה... ולמה גלגל ש... תישרף על ידי אשתו? ונראה לפרש כיוון שגזירה של שריפה היא בעבור בזיון, אם הייתה נשרפת במקומה.. לא הייתה נחשבת השריפה לביזיון כי.. ניצולה מן בזיון של סחוב והשלך.. אמנם גלגלו דבר זה על ידו שיכרכנה בשיראי.. אז השריפה.. נחשבת לביזיון גדול.. בזה נתקיימה גזרה של 'עוד אחרת'²² .

¹⁶ ילקוט שמעוני דברי הימים ב רמז תתרפה.

¹⁷ סנהדרין דף קג עמוד א

¹⁸ ומהדהדים דברי ריש לקיש בירושלמי בסוגיית הסגרה:

"פענו לחן גוים ואמרו תנו לנו אחד מכם ונהרוג אותו ואם לאו הרי אנו הורגים את כולכם אפי' כולן נהרגים לא ימסרו נפש אחת מישראל. ייחדו לחן אחד כגון שבע בן בכרי ימסרו אותו ואל ייהרגו א"ר שמעון בן לקיש: והוא שיהא חייב מיתה כשבע בן בכרי (מסכת תרומות פרק ח).

¹⁹ ילקוט שמעוני מלכים ב רמז

²⁰ בן יהודה.

²¹ תמורה לד, א.

²² בן יהודה.

קיום מדוקדק כזה של נבואה לאחר מאות שנים, יש בו קידוש ה'. יהויקים, שניסה כל דרך לבצע חילול ה', היה בעל כורחו אמצעי לקידוש ה' מעין כמוהו, בקיום פלאי של נבואה. לאמיתו של דבר, בזה משמש יהויקים דגם לעם ישראל כולו. אין לנו בחירה האם נקדש שם שמיים, כי אם כיצד. כשישראל עושים רצון המקום הם מתברכים ומתקדש השם, וכשאינן הם הולכים בדרך הישר, גם אז הכול מתגלגל לקידוש שם שמים:

(כא) וְאֶמֶר הַדּוֹר הָאֲחֵרוֹן בְּנִיכֶם אֲשֶׁר יָקוּמוּ מֵאַחֲרֵיכֶם וְהִנָּכְלִי אֲשֶׁר יָבֹא מֵאֶרֶץ רְחוֹקָה וְרָאוּ אֶת־מַפְּוֹת הָאֶרֶץ הַהִוא וְאֶת־תַּחֲלָאִיהָ אֲשֶׁר־חָלָה ה' בָּהּ :

(כב) גִּפְרִית וּמִלֹּחַ שְׂרָפָה כְּלִיאֲרָצָה לֹא תִזְרַע וְלֹא תִצְמַח וְלֹא־יִעֲלֶה בָּהּ כְּלִיעֶשֶׂב כִּמְהַפֵּכֶת סֶדֶם וְעִמְרָה אֲדָמָה וְצִבְיִים וְצִבּוֹלִים אֲשֶׁר הִפָּךְ ה' בְּאֶפְסוֹ וּבְחִמָּתוֹ :

(כג) וְאָמְרוּ כְּלִהְיוּלָם עַל־מָה עָשָׂה ה' בָּכֶם לְאֶרֶץ הַזֹּאת מֶה חָרִי הָאֵף הַגָּדוֹל הַזֶּה :

(כד) וְאָמְרוּ עַל אֲשֶׁר עָזְבוּ אֶת־בְּרִית ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתָם אֲשֶׁר כָּבַת עִמָּם בְּהוֹצִיאָם אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם²³ :
גם כאן, קבורה איננה מספיקה לגמר הוצאת קידוש ה' אל הפועל. יש צורך בהשמדה גמורה של הצורה הישנה על ידי שריפה.

ד. הסובלנות של רבי פרידא וסבו דומה שקיים כאן קידוש השם נוסף. לכאורה ניתן לחלק את כל המעשה הנעשה תחת השמש לשניים: בחירה חופשית ומעשה אלוקינו. אולם קיימים מעשים בתווך: בחירתו החופשית של הזולת, הבאה עלי בכפייה אלוקית. דרך ענווים היא, שלא לכעוס על הזולת על מעשיהם הרעים, אלא לתלות זאת בנסיבות משמיים. זו תכונתו הנפלאה של הנכד הגדול, פרידא, שגיבורנו, סבו, נקרא על שמו:

רבי פרידא הוה ליה ההוא תלמידא דהוה תני ליה ארבע מאה זימני וגמר.

יומא חד בעיוה למלתא דמצוה. תנא ליה ולא גמר.

אמר ליה: 'האידינא מאי שנא?'

אמר ליה: 'מדההיא שעתא דאמרו ליה למר: 'איכא מילתא דמצוה', אסחאי לדעתאי, וכל שעתא אמינא: 'השתא קאי מר, השתא קאי מר'.

אמר ליה: 'הב דעתיך ואתני לך'. הדר תנא ליה ארבע מאה זימני [אחריני].

נפקא בת קלא ואמרה ליה: 'ניחא לך דליספו לך ארבע מאה שני, או דתיזכו את ודרך לעלמא דאתי? אמר: 'דניזכו אנא ודריי לעלמא דאתי'. אמר להן הקדוש ברוך הוא: 'תנו לו זו וזו'²⁴.

במקום לכעוס על התלמיד שלא הודיע שאינו מרוכז, תלה רבי פרידא את הבעיה בנסיבות, ולימדו בסבלנות מהתחלה. רמז לדבר גם במקום אחר:

"שאלו תלמידיו את רבי פרידא: במה הארכת ימים? אמר להם: 'מימי לא קדמני אדם לבית המדרש, ולא ברכתני לפני כהן, ולא אכלתי מבחמה שלא הורמו מתנותיה'²⁵.

מעצמו דרש ככל שניתן בבחירה חופשית – להיות הראשון בבית המדרש. אולם הקפיד לנהוג כבוד בכהנים, למרות שקדושתם לגמרי מלמעלה והם לא עשו דבר בשבילה.

²³ דברים פרק כט

²⁴ עירובין דף נד עמוד ב

²⁵ מגילה דף כז עמוד ב

אמנם גישה זו, של ראיית דבר ה' בבחירת הזולת, בעיה יש בה, שהרי לעיתים מצווים אנו להפריע לעושה הרע. לפיכך עצה טובה להפנמת אמונה זו, היא להתחיל בראיית מעשי בת הזוג כהשגחה אלוקית²⁶, כי אין שילוב יותר נפלא בין בחירה להשגחה מאשר נישואין. לפיכך, אף על פי שניסה להילחם בגזירת ביזיון הגולגולת, משום כבוד המת, כשאשתו רצה לשכנים וקבלה עליו הוצאת שם רע נוראה, אמר רבי חייא במנוחה: זהו שכתוב 'זאת ועוד אחרת'. השלווה, הנובעת מראיית יד ה' בבחירתו הרעה של הזולת, היא שתרמה להופעתו של רבי פרידא כעבור שני דורות, והיא השלימה את תיקונו של יהויקים. מי שניסה להכניס חילול ה' בכל מעשה, היה למושא של קידוש ה', הן בגורל הגולגולת, והן ביכולת של רבי חייא לזהות ולהאיר את ההשגחה האלוקית הטמונה אף במעשיו הרעים הבחירים של האדם. פירוש נוסף ומעניין לאגדה זו מובא בהערות²⁷.

לסיים, הרי מספר מקורות בעניין זה של ראיית בחירת הזולת כהשגחה:

בחירתו החופשית של הזולת כהשגחה לגבי

הרמב"ם מבאר שהרבה שלוחים לו למקום:

1. "שפל הסיבות הקרובות, שמהן חודש מה שחודש, אין הבדל אם הן סיבות עצמותיות וטבעיות או בחירותיות או מקריות. ב"בחירות" מתכוון אני שסיבת אותו מחודש היא בחירתו של אדם, או אפילו רצונו של בעל-חיים מבין שאר בעלי-החיים. כי כל זאת מיוחס לאל יתעלה בספרי הנביאים, ונאמר בביטוייהם על מעשה זה שהאל עשאו, או ציווה עליו או אמרו. בכל הדברים האלה נאמרו לשון אמירה ולשון דיבור ולשון ציווי ולשון קריאה ולשון שליחה. זה הוא העניין אשר רציתי לעורר עליו את תשומת-הלב בפרק זה. כי האל הוא - כאמור - מי שעורר את רצונו של אותו חי-שאינו מדבר, והוא אשר חייב בחירה זאת לחי-המדבר... על מה שסיבתו בחירות אנושיות, כמלחמה של עם ששלטו על עם, או אדם שיצא לפגוע באדם אחר, אפילו רק לגדף אותו [דיבר גם כן בצורה זאת]. על השתלטותו של נבוכדנצר הרשע וצבאותיו אמר: **אני צויתי למקדשי, גם קראתי גְבוּרִי לְאִפִּי** (שם, י"ג, 3); ואמר: **בגוי חנף אשלחנו** (שם, י', 6). על פרשת שמעי בן גרא אמר: **כי ה' אמר לו קלל את דוד** (שמואל ב', ט"ז, 10). על היחלצותו של יוסף הצדיק מבית הסוהר אמר: **שלח מלך ויתיריהו** (תהלים ק"ה, 20). על נצחונם של פרס ומדי את הכשדים אמר: **ושלחתי לבבל זרים וזרה** (ירמיה נ"א, 2). על פרשת אליהו עליו השלום, כשזימן לוגי האל אשה שתזון אותו, אמר: **הנה צויתי שם אשה אלמנה לכלכלך** (מלכים א', י"ז, 9). ויוסף הצדיק אמר: **לא אתם שלחתם אתי הנה כי האלהים** (בראשית מ"ה, 8)²⁸.

²⁶ בכיוון זה הרחיב הרב ארוש בספריו.

²⁷ ונראה לבאר על דרך מה דאיתא בערוך (אות מ' ערך מל) בשם מדרש תנחומא וזה לשונו כתיב (ירמיהו ט, כד) ופקדתי על כל מול בערלה, מהו מול בערלה, שהיו מולין ומשכו להן ערלה... יהויקים מלך יהודה וכו', עד כאן. מעתה לפרש מה שאמר הכתוב כי חילל יהודה קודש ה', קאי על יהויקים מלך יהודה שחילל ברית קודש, שהיה נימול ומשך ערלתו כדאמרן, ומפרש הכתוב ואמר ובעל בת אל נכר, רצה לומר, שבא על הכותית ועל ידי זה נמשכה ערלתו, כמו שהקדמנו לעיל, והיינו דקאמר הכתוב וזאת שנית תעשו, פירוש, זאת שבעל בת אל נכר, עבירה זו גוררת עבירה שנית שמושך ערלתו, וזהו ממש מה שהיה כתוב על גולגולתו של יהויקים זאת ועוד אחרת, פירוש, עבירה זו עשה שבעל בת אל נכר, ועוד אחרת נעשתה על ידי זו שמשך ערלתו כדאמרן, ולכך בא עליו העונש קבורת חמור יקבר (ירמיהו כב, יט), היינו משום שעשה כמעשה מצרים דכתיב בהו (יחזקאל כג, כ) בשר חמורים בשרם, רצה לומר, שמשכו ערלתם, כמבואר במדרש תנחומא שהקדמנו לעיל, ואמר הכתוב (ירמיהו שם) סחוב והשלך מהלאה לשערי ירושלים, שלא קלטתו הארץ לקבורה, היינו על דרך מה דאיתא בטור הלכות מילה (יורה דעה סימן רסג) גבי תינוק שמת קודם שנימול צריך למולו קודם הקבורה כדי שלא יקבר ערל וכו', אם כן זהו הטעם שלא ניתן יהויקים לקבורה לפי שבעל בת אל נכר ומשך ערלתו כדאמרן, לכך כתיב ביה סחוב והשלך וגו', שלא יקבר ערל ודוק היטב. (ברית שלום במדבר פרשת פינחס).

יוסף הצדיק יישם תובנה זו על מנת למחול לאחים על חטאם כלפיו, שהרי לולא מכרוהו, היו הכול מתים ברעב.

2. " (יז) כֹּה־תֹאמְרוּ לְיוֹסֵף אֲנֵא שָׂא נָא פֶשַׁע אֲחִיךָ וְחַטְאֲתֶם פִּי־רַעָה גְמִלוֹךְ וְעַתָּה שָׂא נָא לְפָשַׁע עַבְדִּי אֱלֹהֵי אֲבִיךָ וַיִּבְרַךְ יוֹסֵף בְּדִבְרָם אֵלָיו: (יח) וַיִּלְכְּ גַם־אֶחָיו וַיַּפְלֹךְ לַפְגָּיו וַיֹּאמְרוּ הִנֵּנוּ לְךָ לַעֲבָדִים: (יט) וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יוֹסֵף אֶל־תִּירְאוּ כִּי הִתַּחַת אֲלֵהֶם אֲנִי:

(כ) וְאַתֶּם חֲשַׁבְתֶּם עָלַי רָעָה אֲלֵהֶם חֲשַׁבָה לְטֹבָה לְמַעַן עֲשֶׂה כֵּן כִּי הִנֵּה לְהַחֲלִית עַם־רַב³³:

הדוגמה הקלאסית לכך היא נכונותו של דוד לראות בקללת שמעי דבר אלוקים.
3. דוד ושמעי.

" (א) וְדָוִד עָבַר מֵעַט מִהָרָאשׁ וְהִנֵּה צִיבָא גֵּעַר מִפִּי־בִשְׁתׁ לִקְרֹאתוֹ וְצִמְד חֲמָרִים חֲבָשִׁים וְעַלֵּיהֶם מֵאֲתִים לָחֶם וּמֵאָה צְמוּקִים וּמֵאָה קִיץ וְגַבֵּל יָיו: (ב) וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ אֶל־צִיבָא מִה־אֵלֶּה לָּךְ וַיֹּאמֶר צִיבָא הַחֲמוּרִים לְבֵית־הַמֶּלֶךְ לָרֶכֶב וְלֹהֶלֶחַם וְהַלָּחֶם וְהַקִּיץ לְאֹכֹל הַנְּעָרִים וְהַיֵּין לְשִׁתּוֹת הַיָּעַף בַּמִּדְבָּר: (ג) וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ וְאַיֶּה בֶּן־אֶלְנָיָה וַיֹּאמֶר צִיבָא אֶל־הַמֶּלֶךְ הִנֵּה יוֹשֵׁב בִּירוּשָׁלַם כִּי אָמַר הַיּוֹם יָשִׁיבוּ לִי בֵּית יִשְׂרָאֵל אֶת מַמְלָכוֹת אֲבִי: (ד) וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לְצִבָּא הִנֵּה לָּךְ כָּל אֲשֶׁר לְמִפִּי־בִשְׁתׁ וַיֹּאמֶר צִיבָא הַשְׁתַּחֲוִיתִי אֶמְצֵא־תָן בְּעֵינַיָה אֲדַגִּי הַמֶּלֶךְ: (ה) וּבָא הַמֶּלֶךְ דָּוִד עַד־בַּחוּרִים וְהִנֵּה מִשֶּׁם אִישׁ יוֹצֵא מִמִּשְׁפַּחַת בֵּית־שָׁאוּל וְשֹׁמֵל שְׁמַעִי בֶּן־גִּיָּא יֹצֵא יָצֹא וּמִקֵּלָל:

(ו) וַיִּסְקַל בְּאֲבָנִים אֶת־דָּוִד וְאֶת־כָּל־עַבְדֵי הַמֶּלֶךְ דָּוִד וְכָל־הָעָם וְכָל־הַגִּבּוֹרִים מִימִינוֹ וּמִשְׁמָאלוֹ: (ז) וְכֹה־אָמַר שְׁמַעִי בְּקִלְלוֹ צָא צָא אִישׁ הַדָּמִים וְאִישׁ הַבְּלִיעַל: (ח) הַשִּׁיב עֲלֶיךָ ה' כָּלוּ דָמַי בֵּית־שָׁאוּל אֲשֶׁר מָלַכְתָּ תַּחְתּוֹ תַּחְתּוֹ תַּחְתּוֹ וַיִּתֵּן ה' אֶת־הַמְּלוּכָה בְּיַד אַבְשָׁלוֹם בֶּן־דָּוִד וְהִנֵּה בָרַעַתָּה כִּי אִישׁ דָּמִים אַתָּה: (ט) וַיֹּאמֶר אֲבִישִׁי בֶּן־צְרוּיָה אֶל־הַמֶּלֶךְ לֵמָּה יִקְלָל הַכֶּלֶב הַזֶּה אֶת־אֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ אֶעֱבֹרָה־נָּא וְאֶסִּירָה אֶת־רֹאשׁוֹ: (י) וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ מִה־לִּי וְלָכֶם בְּנֵי צְרוּיָה כִּי כֹה יִקְלָל וְכִי כִּי ה' אָמַר לוֹ קִלְלוּ אֶת־דָּוִד וּמִי יֹאמֶר מְדוּעַ עֲשִׂיתָה כֵּן: (יא) וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל־אֲבִישִׁי וְאֶל־כָּל־עַבְדָּיו הִנֵּה בְנֵי אֲשֶׁר־יִצָּא מִמֶּנִּי מִבְּקֵשׁ אֶת־נַפְשִׁי וְאֶף כִּי־עָלָה בֶּן־הַיָּמִינִי הִגָּחוּ לוֹ וַיִּקְלָל כִּי אָמַרְלוּ ה': (יב) אוֹלֵי יִרְאֶה ה' בְּעוֹנֵי בְּעֵינַי וְהַשִּׁיב ה' לִי טוֹבָה תַּסַּח קִלְלָתוֹ הַיּוֹם הַזֶּה³⁴ ..

ניתן להציע, שמה שאלוקים רוצה לדוד הוא, שאמנם אין הוא 'שופך דמי בית שאול', אולם

לראשונה התייחס שלא כיאות לאחד מצאצאיהם, בקבלו לשון הרע של ציבא על מפיבושת³⁵.

מכאן ניתן להגיע להכללה:

"אפילו אם הרע לו חברו מכל מקום לא ישנאו בלבו, ואם חברו מבקש ממנו מחילה ימחול לו ולא יהיה אכזרי, ואם קפח אותו יחשוב שאין אדם נוגע במוכן לחברו ומסתמא לא נגזר לו מן השמים, ואם בגלל שאינו מטיב עמו יחשוב שכל הטובות שעושה אדם עם חברו הוא בגזירת הבורא יתברך, שאם רצון הבורא להטיב לו, אזי נותן בלב חברו להטיב עמו. ואם אין רצון הבורא בזה, נותן בלב חברו שלא להטיב עמו, ונמצא שהטובות והרעות שעושה לו אינו עושה מעצמו, וכמו שאמר דוד המלך ע"ה כאשר קללו שמעי בן גרא .. אמר להם: ... ה' אמר לו קלל את דוד³⁶." "וכל מה שיקרה לאדם יאמין שהיא מאתו יתברך, כגון שפגע בו אדם רע וזלזל ובייש אותו וקללו, יקבל באהבה, כי ה' אמר לו קלל, והוא שלוחו של מקום מפני חטאיו, כמו שאמר דוד על שמעי בן גרא. **ככה יתנהג בכל המאורעות** הן טובים הן רעים, יאמין ויאמר מאת ה' היתה זאת³⁷."

³³ בראשית פרק נ

³⁴ שמואל ב פרק טז

³⁵ "אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שאמר דוד למפיבשת: "אתה וציבא תחלקו את השדה" יצתה בת קול ואמרה לו: 'רחבעם וירבעם יחלקו את המלוכה'. אמר רב יהודה אמר רב: אילמלי לא קיבל דוד לשון הרע לא נחלקה מלכות בית דוד, ולא עבדו ישראל עבודה זרה, ולא גלינו מארצנו". שבת נז, ב.

³⁶ בית אברהם לבעל חיי אדם.

³⁷ של"ה שער אותיות אות א אמת ואמונה

"והיינו דאמר דוד המלך ע"ה: "ה' רועי לא אחסר", כי איני חסר כי כולנו שוין, וכמו כן הוא רועה אותי בפרטות כמו לשאר ברואיו, "גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי", ואין מי שיוכל להזיקני בלא רשותך. ומי שמכה, היא רצועה ושבת שהרועה מכה אותי בה, על דרך הוי אשור שבת אפי, וכתוב ה' אמר לו קלל את דוד, ואם כן "שבתך ומשענתך המה ינחמוני"³⁸."

מי שמפנים זאת באמת, לא יאבד עשתונות לעולם.

7. והוא בהקדים מארז"ל כל הכועס כאילו עובד ע"ז. והטעם מובן ליודעי בינה לפי שבעת כעסו נסתלקה ממנו האמונה. כי אילו היה מאמין שמאת ה' היתה זאת לו, לא היה בכעס כלל ואף שכן אדם שהוא בעל בחירה מקללו או מכהו או מזיק ממונו ומתחייב בדיני אדם ובדיני שמים לרוע בחירתו, אעפ"כ על הניזק כבר נגזר מן השמים והרבה שלוחים למקום ולא עוד אלא אפילו בשעה זו ממש שמכהו או מקללו מתלבש בו כח ה' ורוח פיו ית' המחיהו ומקיימו וכמ"ש כי ה' אמר לו קלל והיכן אמר לשמע? אלא שמחשבה זו שנפלה לשמעי בלבו ומוחו ירדה מאת ה' ורוח פיו המחיה כל צבאם החיה רוחו של שמעי בשעה שדיבר דברים אלו לדור כי אילו נסתלק רוח פיו ית' רגע אחד מרוחו של שמעי לא יכול לדבר מאומה וזהו "כי ה' אמר לו" - בעת ההיא ממש "קלל את דוד" ומי יאמר לו וגו' ³⁹.

תובנה זו היא הבונה בסיס אמוני לקבלת יסורים באהבה, שמכפרת ומרוממת את האדם.

"אחי הנהר והנהר מלנקם ולנטר את חבדך, כי את עצמך אתה נוקם ונוטר. רק תחשב בדעתך, שמו השמים נסבב כל אלה עבור עונותיך, ומה לי אם נסבב הצער הזה על ידי זה או על ידי אחר? ואם אקבל כל זה עלי, באמת ימחלו עבור זה עונותי, וכמו שהשיב דוד לאבישי בן צרויה, בעת שרצה לנקם עבורו מאת שמעי בן גרא, על שחרף וגדף לדוד וקללו קללה נמרצת, לא הניחו דוד ואמר (שמואל ב' ט"ז י'), "ה' אמר לו קלל" וגו'. ואמרו חז"ל, שעבור זה נמנו בבית דין של מעלה ומנוהו לדוד, שיהא הרביעי מרגלי המרפכה"⁴⁰.

מדובר במהפכה ביחסי אנוש, שהרי אין יותר מקום לכאורה למחות בידי הזולת, גם בעשותו עוול. לכן יש מי שמסייג את הדברים ללשון שמא ואולי:

9. וכן אמר דוד על שמעי (שמואל ב' ט"ז) "מה לי ולכם בני צרויה כי יקלל את העם כי ה' אמר לו קלל את דוד ומי יאמר מדוע עשית כן". כי לא חשד אותו שמעצמו יעשה את דבר הנבלה ההיא, ולכן סבר וקביל עד שנתברר לו לסוף שמעצמו עשה, וראוי היה אז לפגוע בו, אלא שחדל לסבה שזכרה באומרו "מה לי ולכם בני צרויה כי תהיו לי היום לשטן היום יומת איש בישראל כי הלא ידעתי כי היום אני מלך על ישראל", אולם שמרה לו לעת צוואתו בשאמר והנה עמך שמעי וגו' והוא קללני קללה נמרצת וגו' (מלכים א' ב'). הגיד שכבר נודע לו שמעצמו קלל, ולכן צוה לו ועתה אל תנקהו וגו' והורדת את שיבתו בדם שאולה⁴¹:

שנזכה להיות מ'גלגלי המרכבה', הרואים בכל דבר את יד ה' הטובה, קודם כל בזוגיות.

³⁸ ספר חרדים פרק ס"ו

³⁹ התניא אגרת הקודש פרק כ"ה

⁴⁰ שמירת הלשון שער התבונה

⁴¹ עקידה שער פ"ב

